

1. Mace J. *The Politics of Famine: American Government and Press Responses to the Ukrainian Famine, 1932 – 1933* // *Holocaust and Genocide Studies*. – 1988. – April.
2. Савельєв В.Л. Трагедія українського народу у висвітленні зарубіжної історіографії // *Голод 1932 – 1933 років на Україні: очима істориків, мовою документів* / Упор. Р. Пуріг. – К., 1990.
3. Марочко В.І. Концептуальні підвалини західноєвропейської та російської історіографії голодомору 1932 – 1933 рр. в Україні // *Укр. іст. журн.* – 2003. – № 3.
4. Калакура Я. Українознавчий погляд на голодомор 1932 – 1933 років як геноцид українського народу [Електронний ресурс]. – Режим доступу: www.ualogos.kiev.ua.
5. Гудзь В. Причини та характер голоду-геноциду в УРСР 1932 – 1933 рр. у зарубіжній історіографії ХХ ст. // *Над Дніпром і Віслою. Україна і Польща в європейському вимірі – минуле і сучасність. Серія: Історія, Міжнародні системи та глобальний розвиток*. – № 2/3. – К.; Торунь, 2003 – 2004.
6. Калініченко В., Яценко Є. *Історіографія голодомору 1932 – 1933 років в Україні // Голод-геноцид 1933 року в Україні: історико-політологічний аналіз соціально-демографічних та морально-психологічних наслідків*. – К.; Нью-Йорк, 2000.
7. Яцук П. Маловивчені аспекти геноциду голодомору в Україні // *Голод-геноцид 1933 року в Україні...*
8. Касьянов Г. *Danse macabre: голод 1932 – 1933 рр. у політиці, масовій свідомості та історіографії (1980-ті – початок 2000-х)*. – К., 2010.
9. Тризуб. – 1933. – Ч. 2 – 3, 41, 48; Діло. – 1932. – 29 грудня; 1933. – 12 лютого, 21 травня, 16 жовтня; *Новий час*. – 1933. – 28 серпня, 19 жовтня.
10. Ницять українську націю. Боронімося! // *Нова зоря*. – 1933. – 25 травня.
11. *Голодомор в Україні 1932 – 1933 рр.: Бібліографічний покажчик*. – Одеса; Львів, 2001.
12. Krawchuk A. *Protesting the Famine: The Statement of the Ukrainian Catholic Bishops in 1933* // *Journal of Ukrainian Studies*. – Winter. – 1983.
13. *Золоті ворота: Часопис для українців за кордоном*. – К., 1993. – Вип. 4.
14. Шульгин О. *Без території. Ідеологія та чин Уряду У.Н.Р. на чужині*. – Париж, 1934.
15. Рудницька М. *Боротьба за правду про великий голод // Статті. Листи. Документи*. – Львів, 1998.
16. Корбут С. *Україна в огні. На основі документів*. – Львів, 1936.
17. Галій М. *Організований голод в Україні 1932 – 1933*. – Чикаго; Нью-Йорк, 1968.
18. Ammende E. *Famine in Russia* // *Times*. – 1933. – 12 June.
19. Ammende E. *Muss Rusland Hungern? Menschen und Volkerschicksale in der Sowjetunion*. – Wein, 1935.
20. Muggeridge M. *The Soviet and the Peasantry: Observer's Notes* // *Manchester Guardian*. – 1933. – 25 Mar.; Muggeridge M. *Winter in Moscow*. – Boston, 1934.
21. Berand P. *La Famine en Ukraine* // *Le Temps*. – 1933. – 22 Juill; Bertillon S. *L'effroyable Detresse des Populations de l'Ukraine* // *Le Matin*. – 1933. – 29 Aout.
22. Соловей Д. Артур Кестлер про голод на Україні в 1932 – 1933 рр. // Соловей Д. *Стежками на Голготу*. – Скрантон, 1952. – Ч. I.
23. Chamberlin W. *Russia's Iron Age*. – Boston, 1934; *Визвольний шлях*. – 1988. – Кн. 10 (487). – С. 1257.
24. *United States. Commission on the Ukraine Famine. Investigation of the Ukrainian Famine, 1932 – 1933: Report to Congress*. – Washington, 1988.
25. Граденио С. *Звіт Консула Італії в Харкові від 31 серпня 1933 р.* // Куліш А. *Книга пам'яті українців*. – Х., 2000.
26. *New York American*. – 1935. – 18 – 19 Aug.
27. Паклен Р. *"Біла книга": Національна і соціальна політика Советів на службі московського імперіалізму. На основі автентичних урядових советських документів*. – Мюнхен, 1948.
28. Chamberlin W. *The Ukraine. A Submerged Nation*. – New York, 1944; Koestler A. *The Yogi and the Commissar*. – New York, 1945.
29. Сосновий С. *Правда про голод на Україні в 1932 – 1933 рр.* // *Українські вісті*. – 1950. – Ч. 10, 11; Вербицький М. *Найбільший злочин Кремля: Створений советською Москвою штучний голод в Україні 1932 – 1933 рр.* – Лондон, 1952; Осьмачка Т. *План по двору*. – Торонто, 1951; Правобережний Ф. (Пігідо Ф.). *8,000,000: 1933-й рік на Україні*. – Вінніпег, 1951.
30. Розгін І., Розгін В. *Голод в Україні як біологічне і соціальне явище* // *Нові дні*. – Торонто. – 1953. – Ч. 41.
31. Б. К. *1930-1933 роки на Таращанинці* // *Новий шлях*. – 1948. – Ч. 64; Литвинський А. *Сила правди* // *Новое русское слово*. – 1949; Славутич Я. *П'ять людодів і сто родин, засланих на Сибір (1933-й рік у межах однієї сільради)* // *Наш вік*. – 1949. – Ч. 18/19; *Документи про советське народобвиство* // *Народна воля*. – 1950. – Ч. 10.
32. Омелянович К. *Справжня мета організації Старобільської округи 1933 р.* // *Свобода*. – 1951. – Ч. 164.
33. Кейс О. *По сторінках російської преси* // *Свобода*. – 1952. – Ч. 47.
34. Петрівський В. *Рожеві окуляри й тверда дійсність* // *Свобода*. – 1952. – Ч. 119.
35. Малаяр П. *Голод на Україні в 1932 – 1933 рр.* // *Українські вісті*. – 1951. – Ч. 74.
36. Соловей Д. *Голгота України. Московсько-окупаційний терор в УРСР між першою й другою світовою війною*. – Дрогобич, 1993.

Hudz' W.W. The first stage of the historiographical research of the famine in the 1932th – 1933th in Ukraine. The theme is discussed on the basis of the whole complex of historical sources, taking into account the latest achievements of the historical science. The main features of the origin and formation of the scientific discourse about the history of the famine the 1932th – 1933th on the first historiographic stage.

Key words: historiography stage, the formation of academic discourse, the famine of 1932 – 1933, Ukraine.

Н. В. Горло

СПОРУДЖЕННЯ ВОДОСХОВИЩ ДНІПРОВСЬКОГО ГІДРОКАСКАДУ: ІСТОРІОГРАФІЯ ПРОБЛЕМИ (50 – 70-ті рр. ХХ ст.)

У статті здійснено аналіз публікацій 50 – 70-х рр. ХХ ст. з проблем, пов'язаних зі спорудженням водосховищ Дніпровського гідрокаскаду. Виділено основні тематичні пріоритети – пропаганда заходів гідробудівництва, економіка будівництва, екологічні наслідки.

Ключові слова: історіографія, Дніпровський гідрокаскад, гідроенергетичне будівництво.

Соціально-економічні перетворення, що мали місце в Україні впродовж другої половини ХХ ст., формують не лише пізнавальний, але й практичний інтерес з огляду на те, що їх наслідки виявляються дотепер. У 1950 – 70-х рр. спорудження гідровузлів на Дніпрі стало помітною подією у суспільному житті країни, тож закономірно, що воно постійно залишалось у центрі уваги і знайшло відображення у численних працях, авторами яких були гідробудівники, економісти, письменники, пересічні громадяни. Публікації цього періоду виконують подвійну роль: вони виступають і як історіографічний доробок, і як джерело, адже створені безпосередньо у період будівництва гідрокаскаду. Осмислення практики гідробудівництва мало місце і протягом періоду будівництва, і після його завершення, але до сьогодні відсутні як праці комплексного характеру стосовно усіх аспектів гідробудівництва, так і історіографічні дослідження, що аналізували б зміст і характер тогочасних публікацій та дозволяли простежити ставлення представників різних верств населення до гідробудівництва. Метою статті є аналіз публікацій у межах зазначеного періоду, який передбачає виділення проблемно-тематичних блоків, що розкривають окремі аспекти спорудження водосховищ Дніпровського гідрокаскаду.

У 1950-х рр. першими з'явилися праці з яскраво вираженим пропагандистським характером, написані на партійне замовлення. Сьогодні їх цінність полягає переважно у тому, що вони відтворюють “дух епохи”, оскільки автори із захопленням розповідають про масштабні перетворення. Умовно ці праці можна поділити на дві групи: написані до і після 1953 р. Цей рік (коли помер Й. Сталін) став визначальним, оскільки відтепер докорінно змінився погляд на його особистість. На початку 1950-х рр. автори називали Й. Сталіна натхненником і організатором будівництва гідрокаскаду, наголошували на значенні сталінського плану перетворення природи для вирішення завдань гідробудівництва. Так, В. Ковда у праці “Великий план перетворення природи” (1952) [1] зобразив роботи зі спорудження гідроелектростанцій, судноплавних каналів і зрошувальних систем як втілення сталінського плану перетворення природи. Характерними у цьому контексті є праці М. Ананьєва, П. Сліпченка, Л. Сухомела, С. Алпатьєва [2]. У першу чергу ці книги ставали в пригоді пропагандистам і агітаторам, які поширювали партійні ідеї серед населення.

Після 1953 р. у світ почали виходити праці з такою ж пропагандистською спрямованістю, цілковитим схваленням ідей і рішень уряду і партії, але вже без возвеличення діянь Й. Сталіна. Автори детально розглядали плани будівництва гідрокаскаду і в доступній формі оповідали читачам про те, які об'єкти будуть збудовані і який народногосподарський ефект вони матимуть. Позитивним є те, що автори у цей час не приховували недоліків гідробудівництва: занадто велику вартість спорудження гідровузлів і залежність виробництва електроенергії від зміни витрат води. Типовою є праця М. Дідковського “Проблема Великого Дніпра” (1957), у якій він показав формування ідеї “Великого Дніпра” у динаміці. На той час вже була збудована Каховська ГЕС, тому автор не обійшов увагою проблему затоплення і відведення земель, яка стала досить гострою. Він цілком слушно зауважив, що визначення ефективності проєктованих захисних заходів у той час проводилося простим зіставленням капіталовкладень в захисні споруди із затратами на підготовку території до затоплення, коли правильнішим було б визначати економічну ефективність захисних заходів, виходячи з оцінки продуктивності земель, що захищалися, і визначення чистого прибутку з них [3, 36]. У роботі М. Михайленка “Проблема Великого Дніпра та її народногосподарське значення” (1957) вірно відзначено, що тільки та енергетична система, яка об'єднує теплові і гідравлічні електростанції, є ефективною, адже забезпечує безперебійне постачання електроенергією [4, 12]. У руслі загального схвалення планів уряду щодо гідробудівництва створені праці І. Железняка, Л. Кускова, М. Лебедича, А. Швеця [5], а також статті в періодичних виданнях П. Мацуя, А. Медведева, М. Пархомова [6].

З-поміж широкого кола публікацій вирізняються праці посадовців, які керували зведенням об'єктів Дніпровського гідрокаскаду. Їх думка повністю відтворювала офіційний партійний і державний курс. Спеціаліст у галузі гідробудівництва, а у 1960-х рр. міністр енергетики і електрифікації СРСР П. Непорожній у праці “Потужні гідроелектростанції та їх роль у електрифікації Української РСР” (1958) [7] розкритикував тих науковців, які планували будувати теплові електростанції. Він вважав, що ГЕС вигідніші, а їх велика вартість є надуманою, оскільки вона включає кошти на спорудження селищ для будівельних кадрів, підсобні підприємства і т. ін. Ці заходи не повинні були відноситися до кошторису ГЕС, адже споруди після закінчення будівництва гідровузла експлуатувалися іншими галузями народного господарства. Д. Жимерін, який був очільником союзного енерге-

тичного міністерства у 1946 – 1953 рр., розглядав гідробудівництво в контексті розвитку енергетичного господарства всього СРСР. Він обґрунтував переваги каскадного розташування гідроелектростанцій, тому що воно дозволяло використати енергію об'єму води по всій довжині річки: “Річка на всьому протязі має ухил – певне падіння; використання цього природного ухилу, підсиленого штучними гідроспорудами (греблями), і є задачею гідробудівництва” [8, 199]. Однак він також відзначив суттєвий недолік ГЕС, який полягав у великій вартості будівництва.

Окремі елементи критики планів гідробудівництва помітні у книзі “Україно наша Радянська” першого секретаря ЦК КПУ П. Шелеста. Він акцентував увагу на великих розмірах затоплень: “Відомо, що в природі все взаємопов'язано і найменші зміни в одному місці викликають зміни в іншому. Створенням водосховищ можна без потреби затопити багато корисних земель і цінних лісів. Усе це зараз вчені ретельно вивчають” [9, 274]. Хоч ця особиста думка політичного діяча, висловлена після того, як були збудовані Каховська, Кременчуцька, Дніпродзержинська, Київська ГЕС, вже не могла змінити масштабів перетворень.

Під час спорудження кожного гідровузла каскаду з'являлася велика кількість супутньої літератури, переважно науково-технічного змісту, яка публікувалася у спеціальних галузевих виданнях. Особливе місце серед них посідає журнал “Гидротехническое строительство”. На його сторінках є важливий фактичний матеріал щодо гідробудівництва в СРСР. Загальний огляд розвитку гідроенергетики за роки радянської влади і його перспективи публікували, як правило, до ювілейних дат. Прикладом є роботи Т. Доценка, Ф. Логінова, В. Репкіна [10].

Узагальнюючу статтю про Дніпровський гідрокаскад подали гідроенергетики Є. Бакшеев, Т. Доценко і Г. Кадомський [11]. Слушним був їхній висновок про те, що вимоги до режиму експлуатації водосховищ суперечать вимогам зрошення, водопостачання і водного транспорту, які, на думку авторів, ведуть до зменшення потужності гідровузлів. Ця точка зору виявляє слабкі сторони ідеї комплексного використання водних ресурсів, які полягають у тому, що, заради успішного розвитку однієї галузі, чимось все-таки доводиться поступатися (у цьому випадку – зменшити потужність ГЕС, щоб дозволити відбирати воду для зрошення). У той же час це типова позиція енергетиків, які не хотіли, щоб саме їхня галузь зазнала утисків. Автори визнали, що гідрокаскад завдав збитки народному господарству, але оптимістично стверджували, що “ці збитки на дніпровському каскаді незрівнянно малі, порівняно з народногосподарським ефектом, який отримано в енергетиці і в найближчому майбутньому буде отримано у сільському господарстві, водному транспорті і рибному господарстві” [11, 13]. Такий же узагальнюючий характер мають дослідження про використання об'єктів гідрокаскаду інженерів Г. Кадомського і Д. Кузнецова [12].

У журналі вміщено чимало статей, які висвітлювали хід спорудження окремих гідровузлів і напрями їх використання. Щодо Каховської ГЕС це праці С. Андріанова [13], Кременчуцької – І. Кузміна й І. Новікова [14]. Огляду спорудження Дніпродзержинського гідровузла присвятив статтю В. Льовушкін [15], Київської ГЕС – Т. Доценко [16], Канівської – Г. Бурцев [17]. В окремих статтях розглядалася можливість здійснення захисних заходів, які дозволяли зберегти цінні землі і населені пункти та були важливою складовою частиною етапу підготовки до затоплення. Особливості захисту в зоні Каховського водосховища дослідив І. Ганічев [18]. Захист Орільського масиву на Дніпродзержинському

- строительства за 40 лет // *Гидротехническое строительство*. – 1957. – № 11; Репкин В.П. *Летопись гидроэнергостроительства СССР за 1957–1960 гг.* // *Гидротехническое строительство*. – 1960. – № 12.
11. Бакшеев Е.А., Доценко Т.П., Кадо́мский Г.Д. *Днепро́вский каска́д гидроэлектростанций* // *Гидротехническое строительство*. – 1967. – № 5.
  12. Кадо́мский Г.Д. *Некоторые вопросы комплексного использования и охраны водных ресурсов Украинской ССР* // *Гидротехническое строительство*. – 1968. – № 1; Кузнецов Д.А. *Использование гидроресурсов р. Днепра* // *Гидротехническое строительство*. – 1962. – № 11.
  13. Андрианов С.Н. *Строительство Каховской ГЭС* // *Гидротехническое строительство*. – 1957. – № 5.
  14. Кузюмин И.Н. *Кременчугская ГЭС на р. Днепре* // *Гидротехническое строительство*. – 1960. – № 11; Новиков И.Т. *Строительство Кременчугской ГЭС* // *Гидротехническое строительство*. – 1958. – № 12.
  15. Лёвущин В.И. *Днепро́дзержинский гидроузел в каскаде гидроэлектростанций р. Днепра* // *Гидротехническое строительство*. – 1961. – № 9.
  16. Доценко Т.П. *Киевская ГЭС на р. Днепре* // *Гидротехническое строительство*. – 1963. – № 5.
  17. Бу́рцев Г.С. *Каневская гидроэлектростанция на р. Днепре* // *Гидротехническое строительство*. – 1966. – № 8.
  18. Ганичев И.А. *Возведение защитных дамб Каховского водохранилища* // *Гидротехническое строительство*. – 1957. – № 6.
  19. Осадчук В.А., Савицкий А.Н. *Защита Орельского массива на строительстве Днепро́дзержинской ГЭС* // *Гидротехническое строительство*. – 1966. – № 2.
  20. Меерсон А.Б., Авакян А.Б. *К вопросу определения затрат, связанных с созданием водохранилищ* // *Гидротехническое строительство*. – 1959. – № 10.
  21. Авакян А.Б., Воздвиженский В.И., Шаранов В.А. *Пути снижения затрат на подготовку водохранилищ* // *Гидротехническое строительство*. – 1960. – № 3.
  22. Моравский В. *Формирование планировочной структуры сёл в зоне днепровских водохранилищ* // *Строительство и архитектура*. – 1974. – № 5.
  23. Нудельман В.И. *Реализация схемы районной планировки зоны влияния Кременчугского гидроузла* // *Строительство и архитектура*. – 1972. – № 7.
  24. Мунтян В. *Земля любит ласку* // *Літературна Україна*. – 1963. – 10 травня.
  25. Дмитренко О. *Де починається Дніпро* // *Літературна Україна*. – 1967. – 4 липня; Дмитренко О. *Дума про чисте плесо* // *Літературна Україна*. – 1967. – 21 листопада, 24 листопада.
  26. Кисіль М. *Борг перед природою* // *Літературна Україна*. – 1968. – 8 березня.
  27. Доленко А., Павлов О. *Куда течет Днепр* // *Известия*. – 1971. – 18 июля.

Gorlo N.V. The construction of the water basins of the Dnieper hydrocascade: the historiography of the 50-70th of the XX century. In the article was made the analysis of the publications about the problems connected with the construction of the water basins of the Dnieper hydro cascade. Are defined the main thematic priorities: the hydro building propagation, the construction economy, the ecological consequences.
Key words: a historiography, the Dnieper hydro cascade, hydro-power building.

Т. В. Терещенко

СОЦІАЛЬНО-ПОБУТОВА СФЕРА СЕЛА ЦЕНТРАЛЬНИХ ОБЛАСТЕЙ УКРАЇНИ ПЕРІОДУ ВІДБУДОВИ (1943 – 1950 рр.) У РАДЯНСЬКІЙ ІСТОРІОГРАФІЇ

Стаття присвячена радянській історіографії соціально-побутової сфери села центральних областей України в період відбудови (1943 – 1950 рр.).

Ключові слова: радянська історіографія, соціально-побутова сфера села, галузі соціально-побутової інфраструктури, селяни, колгоспники, період відбудови.

Незважаючи на значну кількість опублікованих праць з суміжної тематики, проблема соціальної сфери села України в період 1943 – 1950-х рр., ще не одержала належної наукової розробки. Причини такого стану пояснюються, по-перше, тим, що нині відбувається лише початковий етап формування нових методологічних підходів до проблем української історії зазначеного періоду, по-друге, розпорошеністю в державних та відомчих архівах документального, насамперед, статистичного матеріалу; по-третє, заполітизованістю та „подвійністю” статистичних даних, по-четверте, несформованістю нових засобів наукового пошуку. Відтак, метою статті є спроба простежити рефлексію радянської історіографії проблем соціально-побутової сфери села центральних областей України, що мали місце в 1943 – 1950 рр.

Історіографію теми умовно можна поділити на два періоди: радянський (до 1991 р.) і сучасний. У радянській історіографії є підстави виокремити три підперіоди: 1) 1940-і – середина 1950-х рр., 2) друга половина 1950 – середина 80-х рр., 3) друга половина 1980 – початок 90-х рр. Такий поділ відповідає періодизації воєнної історіографії України. Кожен період мав свою специфіку щодо можливості використання джерельної бази й публікації результатів науково-пошукової роботи, а в ідеологічних настановах – і щодо характеру висвітлення й оцінок.

У перші роки після війни був опублікований ряд статей та брошур щодо стану і перспектив розвитку сільського господарства та окремі аспекти розвитку соціальної сфери села переважно агітаційно-пропагандистського спрямування. Труднощі повоєнної відбудови соціально-побутової сфери фактично залишилися поза увагою їхніх авторів. Деякі аспекти цієї проблеми знайшли відображення у працях С. Щурова та П. Богдашкіна [1], монографії М. Грищенка [2], у працях організаторів медичної галузі С. Кагана, І. Кононенка [3]. Інформацію про роботу сільських лікувальних закладів (дільничних лікарень, фельдшерсько-акушерських пунктів, амбулаторій) знаходимо у працях О. Хелімського [4], Н. Захарова [5]. Особливості відбудови сільських медичних закладів з’ясовують І. Кононенко [6] та Н. Виноградов [7], зокрема автори відзначили вагому роль у цьому процесі народної ініціативи. За всієї фактографічної цінності названих публікацій, вони, втім, характеризували питання становища селян на утилітарному рівні, недостатньо повно висвітлювали весь спектр чинників трагедії воєнної доби.

Певний внесок у вивчення питань соціального розвитку села в окреслений період зробили й українські журналісти. Сотні повідомлень, замальовок, нарисів, кореспонденцій, уміщених на сторінках центральних та місцевих газет і журналів, подавали переважно достовірну картину подій відбудови основних галузей соціальної інфраструктури села, а окремі з них містили спробу первинного аналізу та узагальнень. Безпосередньо відбудові соціальної інфраструктури села присвячено чимало публікацій в обласних та районних періодичних виданнях. Переважна частина таких матеріалів висвітлювала успіхи у відбудові й спорудженні житла в окремих сільських населених пунктах та колгоспах. Однак на шпальтах газет можна знайти й окремі повідомлення про труднощі, з якими стикалися сільські забудовники [8], про нагальну необхідність залучення сил громадськості до сільського будівництва, заклики надати допомогу в будівництві житла насамперед тим категоріям сільського населення, які найбільше постраждали у війні [9].

Перший період у висвітленні соціальної сфери села позначений жорстким впливом сталінських догм, вузькою джерельною базою, агітаційно-пропагандистським характером публікацій. Прогресивні зрушення у